

Delprov LÄS 2004-10-23

KÖRSÅNG

Ett väsentligt inslag i den offentliga musikkulturen under artonhundratalet var den s.k. studentsången, det vill säga den manskörverksamhet som först förknippades med universiteten i Uppsala och Lund och som sedermera spreds till andra utbildningsinstitutioner men även till sångarföreningar och bildningsförbund. Därmed kom sång som socialt fenomen att förändras. Det kan hävdas att allmänt förekommande gemensam sång – folkmusik i egentlig mening – under lång tid utgjordes av psalmsång, det vill säga det var företrädesvis psalmer som utgjorde en gemensam sångskatt som de allra flesta kunde. Men under artonhundratalet växte också studentsången fram som en verksamhet, till form och innehåll skild från den kyrkliga musiken, och den kom att få stor betydelse för sång i andra sammanhang. Den kyrkliga och enstämmiga sångens primat hotas således av den framväxande körsången. Jag ska här erinra om hur körsången under artonhundratalets senare delar kom att utgöra både en estetisk och social kategori.

Förutom genom studentkonserter spreds denna musik också med de sångarfärder som körerna företog såväl utomlands som runtom i Sverige. Dessutom gavs en stor del av repertoaren ut i såväl not- som textantologier. Vidare kom många av studenterna i Uppsala att efter avslutade studier bli ämbetsmän i Stockholm. Med sig till huvudstaden tog de sitt körintresse, som ledde till att även Stockholm blev en körstad.

Flerstämmig manssång fanns före 1840-talet, förutom i studentkörerna i Uppsala och Lund, främst inom ordnar, regimenten och musiksällskap. Bland dessa kan nämnas Par Bricole i Stockholm och Göteborg, och Harmoniska Sällskapet i Stockholm. Med tiden tilltog intresset för körsång, och under 1840- och 50-talet bildades ett antal allmänna sångföreningar runtom i landet.

Senare under artonhundratalet förändrades intresset för körsång i mer patriotisk riktning. Frivilliga skarpskytteföreningar inrättade på många håll köravdelningar. Likaså växte körverksamheten inom det som sedermera blev de stora folkrörelserna: arbetarrörelsen, väckelserörelsen och nykterhetsrörelsen. Inom dessa kretsar blev vanligt att den patriotiska textrepertoaren bildade vad som kallats *architekt* inom folkrörelserna. Med detta menas att heroiska eller fosterländska sånger, som grasserade i manskörssammanhang, stöptes om eller parodierades så att textinnehållet blev det rakt motsatta. Även om sångverksamheten i dessa sammanhang inte imiterade studentsången, kan man ändå peka på ett tydligt inflytande från de traditionella akademiska kretsarna i Lund och Uppsala.

Jag vill framhålla två poänger beträffande studentsången. För det första innebar studentsången att det offentliga musiklivet förändrades, inom universitetsvärlden men också på många andra håll i artonhundratalets samhälle. Sång som allmän musikverksamhet handlade inte längre bara om kyrkans musik, utan kunde ges helt andra konnotationer. Inte minst förknippades den allmänna sången i sångföreningar ofta med en gryende nationalism, men också med natur-

svärmeri och vurm för folkvisor. Den gemensamma sången blir ett slags offentlig sekulariserad kulturell arena, där samhörighet och engagemang för en sak kunde manifesteras.

För det andra bidrog studentsångarna mycket till att direkt påverka läroverkens musikliv. Dels genom att de kom att utgöra en förebild för hur det akademiska livet levdes, dit ju många läroverkselever sökte sig efter mogenhetsexamen, och dels genom att många av läroverkens musiklärare var direkt involverade i lokala musiksällskap och andra sammanslutningar där manskörsång var flitigt förekommande. På det sättet kom läroverken att bli ett slags plantskola för universitetens musikliv.

För att bättre förstå de musikpedagogiska strider som förekom kring sekelskiftet ska vi här uppmärksamma den spänning som växte fram mellan förespråkarna för flerstämmig sång, till vilka studentsångarna och deras anförare otvetydigt kan räknas, och de som förfäktade unison sång som grunden för folklig gemensam sång. Folkhögskolans grundande 1868 har angivits som startpunkten för den unisona sången i Sverige. Idén om den unisona sången kan vi se som en plädering för en sångform som var mer ”folklig” och lättillgänglig än den flerstämmiga sången, vilken krävde mer övning och skicklighet. Dessutom skulle den unisona sången kunna vara ett utmärkt medel att åstadkomma både moralisk och fysisk hälsa, enligt somliga debattörer. Den moraliska hälsan skulle stärkas av att folkvisor och fosterländska sånger sjöngs, medan den fysiska hälsan skulle befrämjas av att befolkningen lärde sig inte bara sjunga utan även andas och tonbilda på ett sätt som skulle stärka kroppen.

Framväxten av den unisona sången kan alltså till viss del ses som en reaktion mot den ”konstfullhet” som den flerstämmiga (läs fyrstämmiga) sången, med rötter i de akademiska miljöerna i Lund och Uppsala, uppvisade. Detta förhållande var inte bara ett estetiskt ställningstagande, utan även ett socialt. I pläderingarna för den unisona sången betonades ofta enkelheten och naturligheten som goda kvaliteter vilka borde komma alla till del. Detta innebar i sin tur ett avståndstagande både från kvartettsången som den allena saliggörande sångformen, men även från vurmen för det akademiska livet som sådant.

Men frågan om unison eller flerstämmig sång var alltså inte bara en estetisk fråga. Vissa forskare menar att den unisona sången uppfattades inte bara som en symbol för utan även som en bärare av enhetlighet och samhörighet. Unison sång blev därför ett viktigt inslag i folkrörelsernas musikverksamhet, inte minst inom frikyrkan. Och i denna förkärlek för den unisona sången, som innebar en gemensam kollektiv manifestation av *ett* sjungande subjekt, ligger också implicit ett avståndstagande från den akademiska sångens inneboende karaktär av konstfullhet och elitism. Denna distinktion i sin tur bottnar i två skilda musikbildningsideal, där populärestetiken innebar att alla ska ses som bärare av (slumrande) musikaliska anlag som gick att väcka. Alla kunde således lockas att sjunga, och den uni-

sona sången var det medium genom vilket individens inneboende förmåga bäst kom till uttryck. Mot denna syn står en instrumentell bildningssyn, som kan beskrivas som att musikalisk uttrycksförmåga och framför allt skaparförmåga är få förunnat, och den klassiska musikpedagogiken har som syfte att identifiera talangerna och låta dem utvecklas. Men för de övriga gällde att lära sig njuta av musik, kanske att förstå den.

Jonas Gustafsson

primat = dominerande ställning

Uppgifter till texten KÖRSÅNG

1. **På vilket sätt utövade studentsången, enligt textförfattaren, inflytande på folkrörelsernas körverksamhet?**

- A Fosterländska sånger togs upp, efterliknades och omtolkades av folkrörelsernas körer.
- B De akademiska körerna blev förebilder för folkrörelserna vad gällde den unisona sången.
- C Den patriotiska traditionen fick indirekt folkrörelsesången att markera avstånd till kyrkan.
- D Nationalistiska texter imiterades lika flitigt inom folkrörelserna som bland studenterna.

2. **Vad, förutom att vara ett musikaliskt nöje, utgjorde den unisona sången för sina utövare?**

- A En skolning i en allsidig musikuppfattning.
- B En symbol för frihetssträvanden.
- C Ett ställningstagande för frikyrkligheten.
- D En markering av den egna sociala gemenskapen.

3. **Textförfattaren beskriver sekelskiftets strid mellan den unisona och den flerstämmiga sången. Vilka var de huvudsakliga motpolerna i denna konflikt?**

- A Den traditionella kyrkosången och folkrörelsesången.
- B Folkrörelsesången och studentsången.
- C Studentsången och den patriotiska sången.
- D Den patriotiska sången och den traditionella kyrkosången.

4. **Hur bör man enligt texten i första hand betrakta studentsången?**

- A Som ett resultat av ett förändrat musikklimat.
- B Som en kompromiss mellan dåtida musikgenrer.
- C Som ett fenomen som omformade samhällets musikkliv.
- D Som ett kortlivat och socialt isolerat musikexperiment.

DEN TÄNKANDE KROPPEN

Om västerländsk kultur dominerats av texten som en underförstådd förutsättning ser vi idag ett radikalt paradigmskifte. Tidigare har man frågat efter betydelser, meningar men inte efter själva händelsekaraktären. Nu har världen blivit ett uppträdande. Med teatern som modell skiftar fokus från stora meningssammanhang till produktion och reception av uttryck. Kroppen hamnar i centrum för vår uppmärksamhet. I brist på upplevd realitet har kroppen vuxit fram som den främsta arenan där man kan styla sig till verklighet. Och det handlar inte bara om medvetna processer.

Undersökningar visar att 70–80 procent av dem som söker till husläkarmottagningar för olika besvär också har en psykosomatisk problematik. Det kan inte vara en tillfällighet. Diagnoser som fibromyalgi, elöverkänslighet och trötthetssyndrom diskuteras alltmer. Hur ska det förstås? Finns här en parallell till det slutande 1800-talets hysteri? Denna sjukdom drabbade ju först och främst kvinnor som på grund av den hämmande sociala strukturen hindrades i sin emotionella och intellektuella utveckling.

Frågorna kring interaktionen mellan soma och psyke, mellan patient och läkare, har utan tvekan högsta aktualitet. Svårigheten ligger i att översätta symptom, handlingar och kroppsliga tecken till verbalt språk. Men däri ligger enligt Iréne Matthis också psykoanalysens stora utmaning. I sin avhandling *Den tänkande kroppen* (1997) diskuterar hon psykoanalysens möjligheter till medvetandegörande, bearbetning och kommunikation.

Avhandlingen är ett teoretiskt arbete som grundar sig på en kritisk och tolkande omläsning av Sigmund Freuds och Josef Breuers *Studier i hysteri* från 1895. Med ett enkelt men effektivt grepp blyxtbelyser Matthis vår egen tid genom att undersöka mer än hundra år gamla fallbeskrivningar. Det är ett arbete som, inte bara genom sitt föredömligt klara språk och sin intellektuella stringens utan också genom sin levda erfarenhet och sitt engagemang, lyfter till en i alla avseenden viktig bok. Lika angelägen för lekmän som för psykoanalytiker av facket. I likhet med Freud skriver Matthis en prosa som under sin enkla stilnivå döljer berg av erfarenhet.

Studier i hysteri brukar hänföras till psykoanalysens förhistoria. Men Iréne Matthis gör en närläsning som fokuserar teorins framväxt och riktar samtidigt en kritisk blick mot tidens patriarkala tänkande.

Fallen med Emmy von N. och Elisabeth von R. står i centrum för diskussionen om relationen mellan läkare och patient. Genom berättelsen om Miss Lucy frilägger Matthis de språkliga funktioner som kroppen använder sig av för att framställa en ordlös problematik. Katharina exemplifierar sexualitetens centrala roll i kroppens symptomatologi.

Den grundfråga som Iréne Matthis hela tiden cirklar kring är hur vi ska förstå övergången från det psykiska till kroppsliga och vice versa. I ”tal-kuren” är det orden som helar. Men hur? Denna frågeställning om hur symboliserings-

processen fungerar genomsyrar hela boken. Det hysteriska symptomet vittnar om vad som händer när en människa av olika skäl hindras från att bearbeta sina upplevelser av verkligheten. Det vittnesbördet har framför allt kvinnorna burit fram både i modern och historisk tid. Hysteri är i högre grad än något annat en kultursjukdom. Matthis konstaterar att liksom Freud och Breuers patienter begärde en analys-teknik som ännu inte var uppfunnen frågar dagens fibromyalgipatienter efter en ännu inte existerande förståelseram för sina symptom.

Kvinnornas betydelse för Freud som skapare av psykoanalysen har underskattats. Det är kvinnornas direktiv till Freud som visar sig värdefulla att följa. Med en intuition sprungen ur en närhet till sakernas tillstånd ger de ord åt behandlingens erfarenheter. Det är Breuers patient Anna O. som myntar uttrycket ”tal-kur”. I Freuds begreppsliggörande ligger hans intellektuella skapargärning.

Under de första åren av 1890-talet äger en signifikant glidning rum hos Freud från hereditet och fysiologi mot miljö, kultur och psykiskt konflikttänkande. Freud förde in ett språkligt perspektiv på kroppen och började förutsättningslöst lyssna till vad patienterna sade och avläsa det bokstavigt. Matthis närläsning visar hur infallen och idéerna som finns i dessa fallstudier utvecklar sig till den metod vi känner idag. Freuds sätt att närma sig patienterna förändras över tiden. I fallet med Emmy von N. är hans ”herrefasoner” påtagliga. Därefter blir han mer försiktig. Analytikern har lärt sig att avvakta och ge patienten tid. Iréne Matthis stryker under att både patient och läkare i lika hög grad är delaktiga, men från olika utgångspunkter och med skilda referensramar. 1893 skriver Freud att affekten kan avreageras i språket istället för i symptomet. I språket finner människan ett surrogat för handlingen. Det är denna omvandling av smärta till tal som tal-kuren åstadkommer.

Oidipus handlar om sonen och fadern, men vart tog relationen mellan fader och dotter vägen? Matthis diskuterar kritiskt den patriarkala förutsättning som Freud reflekterat utgår från. Freuds teori om den kvinnliga identiteten baserade sig på idén om en klyvning av den mänskliga sexualiteten, där det kvinnliga könet undergick bortträngning. Det manliga könsorganet blev det kvarvarande elementet såväl i teorin som i mäns och kvinnors medvetande. Teorin baserar sig på sonens historia, inte dotterns. Det medförde att debatten om kvinnligheten inom den psykoanalytiska rörelsen ströps. Men den stora förtjänsten med Matthis projekt är att hon räddar Freud från de patriarkala gubbarnas museum. Hon går vidare i ett teoretiskt arbete. Istället för att avvisa Freud arbetar hon på att fullfölja den symboliseringsprocess som Freud inledde.

I en gränzon mellan det fysiska och mentala finner Matthis den tänkande kroppen: ”en tredje svårdefinierad företeelse som kan presenteras som en sammanflätning av den faktiska och den upplevda kroppen”.

I många avseenden framstår *Den tänkande kroppen* inte bara som en intellektuell analys utan också som en

kärlekshandling. Ur texten växer ett starkt engagemang för de lidande människorna. Iréne Matthis visar på en eminent förmåga att lyssna och vara intensivt närvarande. Respekten för det psykosomatiska symptomet gör henne inte bara till en stilla observatör på samtidens skådeplats. Hon pekar också på behovet av ett allvarligt samtal mitt i babbekulturen.

Sven Hansell

somatisk = kroppslig

Uppgifter till texten DEN TÄNKANDE KROPPEN

5. **Perspektivet inom vår västerländska kultur har förändrats, enligt textförfattaren. Hur har intresset förflyttats?**

- A Från naturen till kulturen.
- B Från innebörden till framförandet.
- C Från förnuftet till känslan.
- D Från verkligheten till teorin.

6. **Hur ser Iréne Matthis på Freuds arbeten med tanke på att de kom till i en tid dominerad av patriarkala tankar?**

- A Som i huvudsak otidsenliga.
- B Som ett slags motgift mot dåtidens idéer.
- C Som trots allt utvecklingsbara.
- D Som en given startpunkt för ett ickepatriarkalt tänkande.

7. **Vilket centralt problem inom psykoanalytisk behandling försöker Iréne Matthis analysera i sin avhandling?**

- A Hur kan man få människor att bryta sin kroppsfixering och istället se till sitt inre?
- B Hur kan man använda historien för att ge ett nytt perspektiv på psykoanalysen?
- C Hur kan man bryta ned barriärerna mellan patient och läkare?
- D Hur kan man sätta ord på sådant som främst yttrar sig som kroppsliga symptom?

8. **Vad hos Iréne Matthis avhandling framhåller textförfattaren som särskilt berömvärd?**

- A Hennes strävan bort från ett rent teoretiskt perspektiv.
- B Hennes respekt för patriarkalt tänkande.
- C Hennes diskussion kring sexualitetens betydelse.
- D Hennes inlevelseförmåga och medkänsla.

VETEDVÄRGSJUKAN

Vetedvärgsjukan är identisk med den förr så fruktade slid-sjukan som i Mellansverige förorsakade stora skörde-förluster i början och mitten av 1900-talet. Starka angrepp förekom 1902, 1912, 1915 och 1918. Sjukdomen utgjorde sedan inte något problem till mitten av 1940-talet då höstvete-fält återigen drabbades av starka angrepp.

Därefter dröjde det till 1996, då angrepp uppmärksammades i några fält i Södermanland och Västergötland. Följande år kunde angrepp konstateras i ett hundratal höstvete-fält i Mellansverige. Symptomen förekom oftast i fältkanter och fläckvis i fälten, men enstaka fält drabbades av mycket starka angrepp med skörde-förluster upp till 80 %. Flertalet angripna fält var tidigt sådda, ofta i slutet av augusti eller första veckan i september.

Vetedvärgsjuka har också uppmärksammats i ett flertal länder i Europa under de senaste tio åren, inte minst i Frankrike där rutinmässig insekticidbetning av utsäde idag sker i de områden som drabbades värst i slutet av 1980-talet.

Vetedvärgsjuka orsakas av ett virus (WDV, *wheat dwarf virus*) som överförs av insekten randig dvärgstrit (*Psammodectix alienus*). Symptomen är korta, dvärglika plantor med dåligt matade ax som ofta har svårt att gå ur holk. På tidigt angripna plantor blir bladen ofta flammigt gulröda. WDV kan överföras av striten strax efter det att den sugit på en smittad planta, men viruset förökas inte i insekten och kan inte överföras till äggen. Överföring kan inte heller ske mekaniskt eller via jord- eller utsädesmitten.

Den randiga dvärgstriten har på våra breddgrader två generationer per år. Under hösten flyger vuxna stritar till nysådd höstsäd där honorna lägger ägg. Stritarna uppträder mycket tidigt i fälten, ofta på bar jord direkt efter sådden, och kan därför angripa plantorna omedelbart efter uppkomst. Äggen börjar kläckas i maj följande vår och de vinglösa nymferna genomgår sedan fem utvecklingsstadier innan de blir vuxna i juni. Äggläggning kan då ske i kläckningsfältet eller så flyger stritarna till andra stråsädesfält, trädor eller gräsmarker. En ny generation nymfer kläcks i månadsskiftet juli–augusti och de första vingade stritarna börjar förekomma i slutet av augusti.

År med betydande angrepp av vetedvärgsjuka har ofta föregåtts av ovanligt varma somrar, vilket tyder på att striten gynnas av varm och torr väderlek. Lantbrukare som minns angreppen under 1940-talet kan också berätta att risken för angrepp ansågs speciellt stor om väderleken efter höstvets uppkomst var varm och solig. Detta stämmer överens med de senaste årens erfarenheter från försök och fångster av stritar i fält. Stritarna är mest aktiva under perioder då den dagliga temperaturen överstiger 15° C, och det är också då som den huvudsakliga virus-spridningen sker.

Spridningen av smittämnet i ett höstvete-fält sker vid två tillfällen. Under hösten sker först en primär spridning då viruset förs in till fältet med vingade stritar som smittar nyligen uppkomna plantor.

De vuxna stritarna dör under vintern och den sekundära spridningen sker sedan när nymfer kläcks under våren och kan ta upp viruset från de plantor som smittades föregå-

ende höst. Spridningen sker då bara inom enskilda fält eftersom nymferna saknar vingar. Först i juni kan en spridning till andra fält ske med vuxna stritar, men troligen är höstvete-grödorna då mer motståndskraftiga mot sjukdomen.

En viktig fråga för prognos av angrepp och val av bekämpningsstrategi är när den huvudsakliga spridningen av virus sker – på hösten eller våren? Om en stor andel av plantorna smittas under hösten måste bekämpning sättas in redan i samband med uppkomsten. Det är då mycket svårt att förutsäga angreppens omfattning. Om den mesta spridningen däremot sker under våren finns det större möjligheter att varna för angrepp genom att under hösten fånga stritar och testa plantor serologiskt. De undersökningar som hittills gjorts pekar närmast på att en mindre andel plantor blir smittade under hösten, och att den huvudsakliga spridningen sker följande försommar.

Angreppen av vetedvärgsjuka i höstvete blev med några undantag svaga eller obefintliga under 1998, trots att det fanns förutsättningar för smittspridning. Föregående höst hade det i Mellansverige funnits gott om stritar i tidigt sådda höstvete-fält, och väderleken i september var ovanligt varm. Virusmittade plantor fanns också i flertalet av de tidigt sådda fält som undersöktes, och följande vår kunde nykläckta nymfer hittas i många av de undersökta fälten. Risken för angrepp bedömdes följaktligen som stor. Den period som sedan följde med osedvanligt kallt och regnigt väder missgynnade dock stritarnas utveckling och möjligheter att sprida viruset. De svaga angreppen kan således bero på att väderleksförhållandena förhindrade den sekundära spridningen av virus under försommaren.

Under 1999 kunde inga angrepp av vetedvärgsjuka konstateras, vilket inte heller var väntat med tanke på den sena sådden och ringa förekomsten av stritar föregående höst. Den varma sommaren gynnade dock stritarna och populationen återhämtade sig från den låga nivån 1998. Hösten 1999 var det återigen lätt att hitta stritar i nysådda höstvete-fält, även om förekomsten inte var fullt så stor som under angreppsåret 1997. Troligtvis var dock andelen virusförande stritar låg, eftersom förekomsten av smittkällor i gräsmarker och höstsädesfält minskat drastiskt jämfört med föregående år. Ingen smitta har kunnat påvisas i de prover som har tagits i ett antal tidigt sådda höstvete-fält.

Finns det nu risk för nya angrepp, eller kommer det återigen att dröja 50 år innan vi får ett nytt angreppså? Detta kommer till stor del att bero på hur lång tid det tar för smittan att förökas, och om väderleken blir fördelaktig för stritarna. Odlingsåtgärder som tidig sådd av höstvete och anläggning av trädor efter höstvete gynnar också spridningen av vetedvärgsjuka. Det är flera förutsättningar som måste vara uppfyllda för att det ska bli angrepp – förutom att det måste finnas en stor population av stritar och förekomst av smittämnen i odlingslandskapet, så måste också väderleken vara gynnsam under höstens spridning av virus till fälten liksom under den vidare spridningen inom fälten följande vår.

Uppgifter till texten VETEDVÄRGSJUKAN

9. **Hur kan man utifrån textens beskrivning bäst karakterisera vetedvärgsjukan?**
- A Som allmänt utbredd men ännu i stort sett outforskad.
 - B Som svårartad men oregelbundet förekommande.
 - C Som sällsynt men ännu utan motmedel.
 - D Som lindrig men starkt smittsam.
10. **Enligt texten fanns det hösten 1999 gott om stritar i höstvetefälten, något som ofta leder till angrepp av vetedvärgsjuka. Angreppen uteblev dock. Varför?**
- A Stritarna befann sig i fel utvecklingsstadium.
 - B Tidig sådd hade gjort plantorna motståndskraftiga.
 - C Det fanns inte tillräckligt med smittämne i omlopp.
 - D Väderleken var inte tillräckligt gynnsam för smittspridning.
11. **När under året lägger dvärgstrithonorna sina ägg?**
- A Under hösten, från slutet av augusti.
 - B Dels i maj, dels just före höstsådden.
 - C Under sommaren, från slutet av juli.
 - D Dels i juni, dels på hösten.
12. **Hur kan man bäst beskriva läget vad gäller angrepp av vetedvärgsjuka under det sena 1990-talet?**
- A Efter måttliga angrepp 1996 och relativt stora 1997 förbättrades läget.
 - B Bortsett från måttliga angrepp 1996 och 1998 konstaterades inga angrepp.
 - C Efter 1996 blev angreppen allt vanligare.
 - D Bortsett från angreppsåret 1996 var angreppen små eller obefintliga.

BARNS RÄTTSLIGA STÄLLNING

Det är en lång väg att gå innan umgängesrätten kan bli en rättighet även för barnet. Även om FN:s barnkonvention och Barnombudsmannens (BO) arbete har lyft fram barnperspektivet och ställt barnet i fokus, är föräldrarätten i praktiken mycket stark. Detta trots att utgångspunkten för den svenska lagstiftningen är att barnets bästa ska vara vägledande. Det är föräldern som kan väcka talan om umgänge och det är föräldern som kan väcka talan om verkställighet.

Om vi vänder på resonemanget – vilka krav kan barnet rikta mot sina föräldrar? Om en förälder vägrar ha kontakt med barnet, umgängesvägran, får det inga rättsliga konsekvenser. Barnets behov av att umgås med sin förälder förblir en dold och privat konflikt. Flera remissinstanser har föreslagit att en förälder som sviker sitt barn genom att strunta i umgänget ska bötfällas. Regeringen menar dock att det finns en risk att ett umgänge som tvingas fram genom sanktioner kan verka ”i fel riktning vad gäller relationerna”. Man kan fråga sig: om ett *barn* tvingas umgås med sin förälder, finns inte samma risk att ett umgänge som barnet tvingas till kan verka ”i fel riktning vad gäller relationerna”?

Umgängesrätten kan alltså beskrivas som en frivillig aktivitet för föräldern, men en *plikt* för barnet. Umgängesrätten är inte en barnrätt utan en föräldrarätt.

Det är många gånger främmande för vuxna att barn kan ha en åsikt av betydelse och någonting att lära vuxna. Att lyssna till barns och ungas perspektiv kan många gånger vara både svårt och obekvämt för många vuxna och beslutsfattare, och trots Barnkonventionens kamp för barnets rätt värderas föräldrarnas uppfattning om barnets situation och barnets bästa långt högre än barnets egna viljeyttringar. Barns och ungas rätt att komma till tals och få inflytande kan inte stärkas om inte andra intressen ifrågasätts och i vissa fall beskärs.

Barnkonventionen ger uttryck för en principiell och grundläggande uppfattning om att barn är självständiga och att även barn har vissa rättigheter. En anpassning till konventionen skulle därför kunna ha en djupare inverkan på synen på barnet som självständig individ än den rent mekaniska anpassningen i lagtexten. Barnkonventionen speglar ett kompetensorienterat synsätt, enligt vilket barn har långt större förmåga att fatta självständiga beslut än vad som traditionellt tillskrivits dem. Barn kan med detta synsätt ha rättigheter. Tidigare dominerades rättssystemet av det behovsorienterade synsättet och barn kunde då inte ha rättigheter, eftersom de inte ansågs vara självbestämmande individer.

BO och Socialstyrelsen har granskat hur tingsrätterna tagit hänsyn till barnets bästa i umgängestvister. Även om BO är långt mer kritisk till domstolarnas sätt att hantera umgänges mål än den mer försiktiga Socialstyrelsen, så kommer båda fram till att barnets perspektiv inte blir belyst i den utsträckning som krävs. Kritiken som BO riktar mot domstolarna kan sammanfattas i att de brister i kunskap

om barns behov, har svårighet att sätta barnets bästa i centrum samt brister när det gäller redovisning och dokumentation.

När det gäller barnperspektivet i verkställighetsmål så kan vi – utifrån praxis, BO:s undersökning och vår egen 20-poängsuppsats vid Juridiska institutionen vid Göteborgs universitet – konstatera att domstolarna är mycket främmande för och reserverade när det gäller att ta reda på vad barnet självt vill. BO:s undersökning visar att det endast var 18 procent av verkställighetsdomarna som presenterade en självständig och individuell bedömning av barnets bästa.

Förutom att mycket kritik kan riktas mot den strikta 12-årsgräns som domstolar tillämpar ställer vi oss också mycket kritiska till att man ignorerar barnets vilja när barnet är påverkat av den ena föräldern. Praxis visar, att när barnet är påverkat av en förälder leder det till att domstolen helt bortser från barnets vilja. BO poängterar att även om barnet är påverkat av mamman eller pappan så går det inte att komma ifrån att den övertygelse som barnet har är den enda verklighet som barnet känner till. FN:s barnkommitté har tydligt uttalat att domstolar inte ska fästa någon vikt vid att den vilja som barnet ger uttryck för är manipulerad av den ena föräldern. Vi menar att rättstillämpningen idag visar på stor okunskap om barns behov och dåligt engagemang i att verkligen ta till sig det barnperspektiv som föreskrivs i Barnkonventionen.

Både i lagtexten och i praxis tas alldeles för liten hänsyn till barnets egen vilja. Visst, det finns en möjlighet för domstolen att ta reda på vad barnet självt ger uttryck för, men så länge det inte finns en *skyldighet* för domstolen att låta barnet komma till tals, är det inte säkert att barnets ovilja blir synlig. Och även om barnets ovilja mot att bo hos den ena föräldern blir känd, kan domstolen besluta att barnet ska bo hos *just* den föräldern med hänvisning till ”barnets bästa”.

Det saknas nämligen formella strukturer som ger barn en reell möjlighet att påverka sin situation. Vi anser, liksom BO, att barnets åsikter alltid måste klarläggas och tillmätas betydelse i vårdnads- och umgänges mål och att det är domstolens ansvar att så sker. Denna skyldighet skall även gälla för domstolen i verkställighetsmål och för socialnämnden vid föräldrarnas egen överenskommelse om umgänge.

Vi hävdar att barn som blir utsatta för en tvist mellan sina föräldrar ska ha en självklar rätt till ett eget ombud, som endast har i uppgift att företräda barnets bästa. I en tvist om umgänge företräds föräldrarnas intressen av deras respektive advokater. Trots att den övergripande målsättningen i dessa ärenden ska vara barnets bästa finns det ingen som har till uppgift att företräda barnets intressen. Vi menar att barnet ska erbjudas ett ombud i alla ärenden som rör barnet, även då föräldrarna är eniga och på frivillig väg upprättar ett avtal. Ett ombud för barnet är nödvändigt för att barnets intressen till fullo ska kunna tas till vara och för att dess roll som rättssubjekt ska gälla i praktiken.

Dessutom anser vi att barnen i Sverige är värda en specialdomstol som åtminstone besitter den mest elementära barnpsykologiska kunskap om hur barn fungerar. Exempel på specialdomstolar som besitter större kompetens inom sina områden än allmänna domstolar är vattendomstol och miljödomstol. Vi anser att det är fullkomligt absurt att domare som sitter och dömer i umgänges mål idag anser sig bli jäviga om de tar till sig kunskap och forskning om barn och barns behov. För att frågor om umgänge ska bli rättvist

bedömda anser vi att det krävs ett samarbete över yrkeskårsgränserna. Vi vill se en barndomstol där domare, socionomer och barnpsykologer är samlade på samma ställe. De skall samverka för att det, i umgänges tvister, är barnets intressen som ska komma i främsta rummet och alltid ha barnets bästa för ögonen.

Erica Bergman och Caroline Högberg

Uppgifter till texten

BARNNS RÄTTSLIGA STÄLLNING

13. **Vilket av följande påståenden är enligt texten en grundtanke i FN:s barnkonvention?**

- A Eftersom barn har egna behov kan de också fatta egna beslut.
- B Eftersom barn har egna rättigheter kan de också fatta egna beslut.
- C Eftersom barn kan fatta egna beslut har de också egna behov.
- D Eftersom barn kan fatta egna beslut har de också egna rättigheter.

14. **Vad anser textförfattarna vara ett stort problem i vårdnads- och umgänges mål?**

- A Domstolarnas bristande förståelse för barns behov och önskemål.
- B Domarnas svåra roll och deras begränsade erfarenhet av mål som rör barn.
- C Den oklara och svårtolkade lagstiftningen om barns rättigheter.
- D Föräldrarnas egenintresse och överengagemang.

15. **Vad anger texten beträffande barn som i rättsliga sammanhang uppenbart är påverkade av en förälder?**

- A Att Barnombudsmannen och FN:s barnkommitté har skilda uppfattningar om hur dessa barns berättelser bör värderas.
- B Att domstolarna ofta saknar det kunnande som krävs för att avgöra vems vilja dessa barn verkligen ger uttryck för.
- C Att dessa barn i domstol bemöts på ett sätt som både Barnombudsmannen och FN:s barnkommitté skulle invända mot.
- D Att domstolarna, Barnombudsmannen och FN:s barnkommitté alla är medvetna om att de flesta barn för den ena förälderns talan.

16. **Vad anser textförfattarna framför allt krävs för att åtgärda de brister som påtalas i texten?**

- A Att domstolarna begränsar umgängesrätten.
- B Att lagstiftningen anpassas till internationella förhållanden.
- C Att särskilda rättsliga funktioner införs.
- D Att lagstiftningen anpassas till rådande praxis.

ERFARENHETSLÄRANDE

Utveckling av en produktiv frågekultur kräver förbindelser mellan erfarenhet och lärande. Stor erfarenhet räcker emellertid inte. För att lära måste man också ha distans till erfarenheterna; man måste vilja och ges möjlighet till att tänka över det man har erfårit. När man reflekterar, delar, värderar och systematiserar erfarenheterna bildar man ett bra underlag för lärande. Om våra erfarenheter skall kunna begripas och omfattas krävs både distans och närhet.

Arbetet i förskolan bjuder på rika möjligheter till närhet, men hur flink är man på att skapa tid och utrymme för distans, reflektion och eftertanke? I vilken grad lyckas man dela och reflektera över erfarenheterna tillsammans med andra? Erfarenhet och reflektion måste sedan omsättas till praxis som överensstämmer med det nyss lärda.

Begreppet erfarenhetslärande är på många sätt gammalt vin i nya läglar. Vi känner det inte minst från John Deweys pedagogik ”learning by doing”. I dag plockas begreppet fram för att visa på betydelsen av erfarenheter och tyst kunskap i arbetslivet. Det är också en samlingsbeteckning på en metod som skall leda till att erfarenheter kan förädlas och omformas till lärande som bildar underlag för ny och överskridande handling.

Erfarenhetslärande tar utgångspunkt i att människor bäst lär av den erfarenhet de själva gör. De observerar och tänker över vad som sker med dem och försöker således att finna mening i erfarenheten. Denna förståelse utgör grunden för att pröva nya handlingar som i sin tur ger ny erfarenhet att reflektera över. Utifrån dessa reflektioner behöver man skilja mellan erfarenheter och kunskaper. Erfarenhet kan definieras som den process där vi människor kontinuerligt försöker förstå verkligheten och vårt förhållande till den. Det är en subjektiv och på samma gång kollektiv process eftersom vi – när vi gör erfarenheter som individer – gör dem i ett socialt sammanhang. Processen är aktivt skapande: vi observerar och bearbetar. Kunskap är inte detsamma som erfarenhet eftersom kunskap kan ”förvaras” utan att man är direkt involverad i och aktivt handlar i en viss situation.

Erfarenhet som grund för lärande kan emellertid vara problematisk. Tio års erfarenhet är som bekant inte detsamma som tio års lärande. Analytiska redskap för att tillgodogöra sig erfarenheter har ofta varit en bristvara, vilket innebär hinder för utveckling och förändring. Aktörerna får då inte den nödvändiga ledningen genom processerna utan flyter bara med. Självfallet är samtal om vardagshändelserna viktiga, men effekten av erfarenhetslärandet är liten om ingen systematisk bearbetning av beskrivningarna och intrycken görs. Om man skall kunna beskriva och studera sina egna erfarenheter krävs både närhet och distans. Man måste göra erfarenheter på nära håll men det är svårt att begripa dem om det inte finns tid eller om det fattas kompetens för att skapa ett nödvändigt avstånd och reflektera systematiskt över dem.

Erfarenheter byggs och utvecklas i en växelverkan mellan intryck och reflektioner. I enlighet med ett sådant dia-

lektiskt synsätt omskapas upplevelser till erfarenheter genom ”ett tolkande medvetande”. Paul Moxnes har gjort en intressant jämförelse mellan traditionellt kunskapsbaserat lärande och erfarenhetslärande:

Kunskapsbaserat lärande	Erfarenhetsbaserat lärande
<ul style="list-style-type: none"> • handlar om att förmedla existerande fakta, kunskaper och procedurer; är inriktat på det förflutna 	<ul style="list-style-type: none"> • är främst inriktat mot deltagarnas egna erfarenheter men mycket lite mot färdiga expertlösningar
<ul style="list-style-type: none"> • är i väsentlig grad lärarstyrt 	<ul style="list-style-type: none"> • deltagarstyrt; upplevs som nyttigt och viktigt
<ul style="list-style-type: none"> • är beroende av läraren som portionerar ut och förvaltar lärandet och lämnar de rätta svaren 	<ul style="list-style-type: none"> • går ut på att lösa framtida uppgifter; sätter frågetecken vid ”rätta” lösningar
<ul style="list-style-type: none"> • är relativt ångestfritt genom att osäkerhet och vaghet har minimaliserats; lärandet inriktas på förnuft och fakta och är primärt intellektuellt 	<ul style="list-style-type: none"> • är processororienterat; känslor är lika viktiga som fakta; väcker större ångest och osäkerhet; betoning på att skapa en förtroendefull läromiljö

I sin bok *Kompetensen er din* beskriver Rune Olsen till stor del samma tankar. Han säger att det endast är våra egna upplevelser och erfarenheter som kan bilda grunden för vår kompetens. Han fortsätter:

”Man kan tala om kompetens först när den är förankrad i de egna behoven och uppstår som ett resultat av självständiga tankeprocesser. Överförd kompetens är inkompetens.”

Erfarenhetslärande har sina intellektuella rötter i aktivitetspedagogiken (John Dewey), hos David Kolb och *University Associates*-traditionen. Metodiken i erfarenhetslärandet brukar beskrivas som en fyrastegscykel:

1. Konkret erfarenhet, följs av
2. reflekterad observation, erfarenhetsdelgivning, diskussion som leder till
3. abstrahering, generaliseringar, sammanfattning av det väsentligaste, offentliggörande
4. aktivt experimenterande och prövande av handlingar, planer

Anthony Richards använder här i stället beteckningarna separationen, mötet, återvändandet och planeringen. Även om han starkt betonar separationen – att bryta upp från det som är känt och omhuldat – har innehållet i de olika faserna mycket gemensamt med Kolbs cykel.

Denna process upprepas ständigt. Vid varje ny erfarenhet prövar vi våra begrepp och modifierar dem. Allt lärande blir utifrån detta resonemang en pågående process.

Kjell-Åge Gotvassli

Uppgifter till texten **ERFARENHETSLÄRANDE**

17. **Vad behövs, enligt textförfattaren, för att man ska lära sig något av gjorda erfarenheter?**
- A Analytiska redskap.
 - B Ett socialt sammanhang.
 - C Förankring i de egna behoven.
 - D Kunskap.
18. **Hur kan man på ett annat sätt återge erfarenhetslärandets fyrastegscykel?**
- A Upplevelse → handling → reflektion → impuls.
 - B Verklighet → analys → teori → tillämpning.
 - C Teori → planering → handling → utvärdering.
 - D Lärande → återkoppling → omprövning → experiment.
19. **Vilken av följande handlingar skulle, enligt Moxnes tabell, kunna ingå i erfarenhetsbaserat lärande?**
- A Att recensera en bok om det egna yrkesområdets historia.
 - B Att kräva teoretisk fördjupning inom det egna yrkesområdet.
 - C Att diskutera dagens arbetsuppgifter med kollegerna.
 - D Att noggrant följa uppgjorda arbetsplaner och tidsplaner.
20. **Vad är enligt texten ett av målen med erfarenhetslärandet?**
- A Att producera fakta.
 - B Att lösa problem.
 - C Att sprida kunskap.
 - D Att lita till förnuftet.